

הרב נחום נריה
ר"מ בישיבת הכותל

יסוד החסד והצדקה בנישואין

זיכרון של הקוזחה טאה אפלבאום ח"ד

עת התבקשתי לכתובamar לזכרה של נואה אפלבאום בנושא הנישואין, קשה היה לי לחשב על נושא שיתאים לדמותה מחד ולניסיונו מאידך. לבסוף, עלה בדעתי לעסוק בתשתית שעליה צדיק שיבנה בית נאמן בישראל - נושא שלענויות דעתן הולם בצורה מפליאת את אשר שמעתי עלייה.

התשתית היא אותה תשתיית עלייה מעיד הקב"ה על אבינו הראשון - "כי ידענו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחרית, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית י"ח, יט), והרי בית בישראל הוא עולם קטן. אין כוונתי במאמר זה לסקור את יסוד המשפט, אלא רק את היסוד השני - יסוד החסד והצדקה - כבסיס לנישואין.

"בית זהון נחלת אבות, ומה' אשה משכלה"

בבואהנו לדון בנישואין או בדרכם בחירת בן זוג, علينا להזכיר לתורתה, לתיאורי שידוכי אבות האומה, שם נמצא מסרים רבים המקופלים במילים בזודות ובפסקים אחדים.¹

¹ דוגמא לכך היא הסבר הנציג ביחס שבין רבקה ליצחק (העמק-דבר, בראשית כ"ז, סה): "ותקח הצער ותתכס - מרוב פחד וbosch, כמו שמבינה שאינה ראוייה להיות לו לאשה. ומזה והלאה נקבע בלבך פחד מגן, ולא הייתה עם יצחק כמו שורה עם אברהם ורחל עם יעקב, אשר בהיותם אלה קפידה עליהם ואשנוי דעה - לא בושׂו לדבר רתמה לפניהם, מה שאין כן רבקה. וכל זה הקדמה להסיפור שיבוא בפרש תולדות, שהוא יצחק ורבקה מחולקים בדעות, ומכל מקום לא מזאה רבקה לב להעמיד את יצחק על דעתה בדברים נכוחים, כי היא יודעת האמת כי עשו רק צד בפי... ואלו היהת רבקה עם אישה כמו שורה ורחל

אכן, ברור לו לאברהם ש"מה' אשה משכלה", ולא סימעתא דשמי אין אפשרות למצוא אישה. בסיום פרשת השיזוכין הוו גם לבן ובתואל מסכימים איתו, ואומרים "מה' יצא הדבר" (בראשית כ"ז, ג). ברור לו לאברהם שיש להתאמץ לחפש את האישה אצל משפחותיו דודוק, ולא בארץ כנען.

טרם נמשיך, נזין מעט בדמota אותה שלוחת אברהם לחפש אישה ליצחק - אליעזר, שכבר בשם רמוזה עוזרת ה' (אל-יעזר). מיהו אותו אליעזר? אליעזר מתואר בוגרמא (פנחדין כת ע"ב) רק כעבד אברהם, אלא כנושא תורתו ומפיצה ברבים. במקום אחר מלמדים רבותינו:

"ייאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו" - אמר רבינו אליעזר: שמושל בתורת רבו. "הוא דמשק אליעזר" - אמר רבינו אליעזר: שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים. (יומה כת ע"ב)

פישר הינו "דמשק אליעזר" הוא "долה ומשקה מתורת רבו לאחרים". מפרשTEM של כתובים נראה שאברהם סומך על אליעזר במאת האחوات. עד כדי כך הוא סומר עליון, שהוא מפקיד בידיו השפעה אדירה על עתיזו שלו ועל עתיזו של כל עם ישראל.

"מעא" או "מוץא"?

והנה, אליעזר עשויה מעשה שלכוארה אסור לעשותו: ויקח העבד עשרה גמלים מגמלים ארנוי וילך וכל טוב ארנוי בידו, ויקח וילך אל ארם נחרים אל עיר נחורה: ויברך הגמלים מוחז לעיר אל באר הרים לעת ערב לעת עצת השאבות: ויאמר - ה' א-להי אדני אברהם, הקראה נא לפניך היום ועשה חסד עם אדני אברהם: הנה אנכי נצט על עין הרים ובנות אנשי העיר יעצות לשאב קים: והיה הנער אשר אמר לך לך חי נא ברוך ואשתחת, ואמרה שתה וגס גמליך אשקה - אונת הבקחת לעבדך ליצחק ובכה אדרע כי עשית חסד עם אדני:

הפעם הראשונה בה מתארת לנו התורה תהליך של בחירת אישת אליעזר של יצחק. מעניין شيיחק אינו בוחר את אשתו עצמו, אלא אביו שלוח את עבדו - דמשק אליעזר - לבחור אישה ליצחק. כבר חז"ל עמדו על כך שעיו בפרשיה מרתקת זו עשו למדנו רבות על אופן בחירת בן הזוג:

אמר רבינו אחא: יפה שיחתן של עבדי בתיהם אבות מתרותן של בני. פרשתו של אליעזר - שנים ושלושה דפים הוא אומחה ושונה, ושרץ - מגופי תורה, ואין דמו מטמא כבשרו אלא מריבבי המקרא.

(בראשית-רבבה ס/ח)

הכיתוי "ypeh shiachtan shel ubdi bethim avot matorathen shel banim" בא למדנו שיש לעין היטב בשיחה זו, כפי שיש לעין היטב בפרקיהם ההלכתיים שבתורה. לכן, הנה נזין. ראשית חכמה, מהם הכלים שבהם מציד אברהם את אליעזר לבחירת אישה לבנו? התורה מצינית רק כך:

ויאשב עיך בה א-להי השם ייְהוָה הארץ, אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנען אשר אנכי ישב בקרבו: כי אל אֶרְצִי וְאֶל מַזְרַחֲתֵי תַלְךׁ וְלַקְחַת אֶשֶּׁה לְבָנִי לַיְצָחָק. (בראשית כ"ה, ג-ד)

אחרי לחץ של אליעזר, המבקש לחתת אישה מבנות הכנען דודוק, עונה לו אברהם - "ה' יעוז", או בלשון התורה:

ה' א-להי השם ייְהוָה לךני מבית אבי ימארץ מולדתי ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר לזרעה את הארץ זאת - והוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם. (בראשית כ"ז, ז)

לא היה מגיע כוה האופן, והכל בהשגת פרטיה מראש, שטיגע ובקה ליצחק בשעה שתבלה ממנו, ויצא אהורי דבר כפי רצונו ית".

עליה יבנה עם ישראל. אשר על כן, החלטת אליעזר לבחון את רבקה בבחן החסד - מבחן התוכונה המרכזית שעלייה יבנה עם ישראל.

ומגדל אליעזר לעשות ובוחן את רבקה בבחן אשר רבים הסיכויים שאנו היינו נכשלים בו, ביחד עם אנשים המחשיבים את עצם לבעלי מודרגה בעשיית חסד. וכי מה לה לנערה צערה לשאוב לגברתנו עם גמליהם? ישאוב הוא לעצמו וינήנה לנפשתו ואכן, עם כל ההערכה לטוב לבה של רבקה, שומה עליינו לענות על שאלה זו, כי היא המפתח להבנת הפרשיה כולה.

"מי אמרתי עולם חסד יבנה"

כדי להבין את הדברים לעומקם, יש לעיין ולבוחן את מידת החסד. אם נעין, נראה שיש לפחות שלוש רמות שונות במידת גמilitות החסדים:

הרמה הראשונה היא עשית חסד כביטוי לעליונות. האדם נותן לאחר, ובזה מדגיש את עליונותו על המקביל. דוגמא טובה לחסד שכוה הוא החסד' בין החברות השונות:חברה אחת תורמת לחברה אחרת, ואחר-כך מתפארת בתורמתה ומדגישה עד כמה הנtinyת לזרמת טבעה בה³. כך גם מדינות עשירות תורמות למיזנאות נזקקות ומכתיבות להם תנאים דרמטיים - בבחינת "חסד לאומות חטאאת" (משל י"ד, לד). חסד כזה - עם כל חשיבותו - הוא עלוב ונמוך עד מאד, שהרי מטרתו אינה הנtinyת לזרמת והעוזרה לו, אלא רגש הגאותה. שורשו של חסד זה הוא נmorך מאד, נעין בשפל גאוותו של הנוטן ולא לצורךו של המקביל.

הרמה השנייה היא נתינה מתוך רחמנות. עובר אדם על פניו חסר-בית קרווע וככל, וכל מטלטלייו צורורים בעגליה של סופרמרקט - לב מי לא יקרע על עליובתו של וה?!. שולף האדם מטבח מכיסו ונונטו לנזקק. אם תעוצר ותשאל אותו מפני מה עשה

וניה הוא טרם בלה לדבר, והנה רבקה יצאת אשר ילדה לבתויאל בן מלכה אשחת נחר אויחי אברהם וכדקה על שכמה: והגער טבת מראה מאדר, בטהלה ואיש לא ידע, ותרד העינה ותפלא כדיה ותעל: וירץ העבד לךראתה, ויאמר - הגמייאני נא מעת מים מפהה: ותאמיר - שתה ארזי, ותתמיר ותרד בירה על ידה ותשקהו: ותכל להשלתו, ותאמיר - גם לגמליך אשאב עד אס בלו לשותה: ותתמה, ותעד בידה אל השקota ותירץ עוד אל הבאר לשאב, ותשאב לבל גמלין: והאיש משתקאה לה, מחריש לידעת הצלחים ה' זרכו אס לא: ויהי באשר בלו הגמלים לשותה, ויהי האיש נום זהב בקע משקלו ושני צמידים על יריך שעורה זהב משקלם: ויאמר - בת מי אתה, הנגיד נא לי, הייש בית אביך מוקם לנו לילין: ותאמיר אליו - בת בתויאל אנטבי, בן מלכה אשר ילהה לנחור: ותאמיר אליו - גם תבן גם מספוא רב עמנון, גם מוקם ללו: ויקד האיש, וישתחו לה.

וכבר חוויל מותחים ביקורת נוקבת על מעשיו של אליעזר:

אמר רבי שמואל בר נחמני, אמר רבי יונתן: שלשה שאלות שלא כהוגן, לשנים השיבו כהוגן לאחד השיבו שלא כהוגן. ואלו הן: אליעזר עבר אברהם, ושאלול' בן קיש, ויפתח הגלעד. אליעזר עבר אברהם - דכתיב "זה היה הנערה אשר אמר אליה התי נא כרך" וגוי - יכול אפילו חיגרת, אפילו סומאי? השיבו כהוגן ונודמנה לו רבקה. (תענית ד ע"א)

מן מה נהג כך אליעזר? כיצד גורל העוז לסכן את שליחותו² ואת עתיד האומה כולה? נראה לומר כך: ברור לו לאלייעזר שיש כמה תוכנות שחן ממשמעותיו ביותר לבניית בית ולהקמת משפחה. כמו שגדל בبيתו של אברהם, עמוד החסד, הוא ראה את תוכנת החסד כתוכנה המרכזית ביותר, שעלייה יש לבנות משפחה וرك

³ לדוגמה: החלוניים והציונים-הדתיים משרותים בצבא, ומרגשים עלילות על התרבות והורדים שומרים על דיני ההוראה, ומרגשים עלילות על החלוניים.

² לחוויל היה ברור שקיימת חזקה ש"שלוח עווה שליחותו". עין למשל בעירובין לא ע"ב - לב ע"א.

גם מדרגה זו - דרגות רבות לה, מדרגה למעלה מדרגה. רבקה, כפי שבסביר הרץ
בדרשתיי, הייתה במדרגה הגבוהה ביותר:

כי לא נאסר הנחש אלא במה שאינו השכל גורר ומורה עליון. אבל מה
שהשכל מורה - אין זה נכון כי אם מנהגו של עולם, ואין בין זה ובין
האומר 'אם ימיטיר מחר נורע' וכדומה. ומה שתלו בו מעשיהם אלו
השנתיים, כבר הורה עליון השכל אליו עבד אברם, שהיא יודע כי כל
מעשי בן אדוניו היו מושנים ובפרט האשה אשר תפול בגורלן, גור
ועמו שותפות או מציאתו מלאתה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך
לבריות לשאול, ועל זה נאמר "והחיקת בו גור ותושב וחוי עמק" -
כלומר, החיק בו עד שלא יפול ויצטרך.

(הדרשות-הרץ, הדרשות הנסים-יעשר, עמ' שלב-שלט)

כאשר הולך לו אליעזר לבחור אישה ליצחק, הוא מעמיד אותה בניסוי קשה מאין
כómo. שהרי משות הדין, כפי שנראית היסיטואציה, צריכה רבקה לומר לאלייעזר
שישאב לבדו, או לכל היוטר להשאל לו את הcad כדי שיוכל לשאוב. למורות זאת,
היא מגדילה לעשיות ומגלה עומק עצום של חסד ונינתה בטוהרתם: אם מישחו פנה
אלֵי ובקיש עזורה - סימן שהוא זקוק לתה, ולמרות כל החשבונות, התירוצים והסבירות
- אני נרתמת למשימה זו!

כך נבין היטב את דברי הגמרא בסוכה:

ואמר רבינו אלעזר: אין עדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה, שנאמר:
"זרעו לכם לצדקה וקצרו לפיה חסד".
(סוכה מ"ט ע"ב)

ומבואר רשיי שם:

כח, סביר שיענה לך: 'כואב הלב'. גם צדקה כזו נועדה להשתקת המזפון ולמתן
הרגשה לנוטן שעשה משהו למען הזולת.

הדרמה השלישית היא נתינה בטהרתה, כאשר הנוטן נותן לבב רחום, כדי לחת
ולעזר.

ולידוגו הרמות השונות של הצדקה יש גם ביטוי הלכתית:

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו. מעלה גודלה שאין למעלה
מןנה וזה המחוק ביד ישראל שפָּמָּפָּנָּו ונותן לו מתנה או הלוואה או עשו
עמו שותפות או מציאתו מלאתה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך
לבריות לשאול, ועל זה נאמר "והחיקת בו גור ותושב וחוי עמק" -
(היל' מתנות עניים י, ז)

נתינה זו - יש בה מעין כוחו של הבורא והליכת בדרכיו, שהרי כבר הרמה י' קבע
שהתקב"ה הוא טוב ו"יטבו הטוב להיטיב". מעצם היותו טוב, אין לו מנוחה עד
שיטיב לאחרים וישמה גם אותו.

אחרי כתובי זאת, מצאתי בסיעitäד דשמעיא שהדברים מפורשים אצל ה"חפץ חיים"
בספרו "אהבת חסד":

ומה שאמר "ואהבת חסד", ולא אמר כי אם עושות משפט וחסד, הורה
לנו הנביא בזה עניין גדול ומה חדש, שכמעט אנו בעונתינו הרבהם בלן
נכשליין. והוא, כי אף שכולנו עושים חסד, אבל עניין החסד שלנו הוא
רק מצד ההברחה, דהיינו - כשהאיש העולב העריך להחסל הוא בא
עצמנו פעם אחת ושתיים, ורקשה להשתמט ממנו - או אנו עושים עמו
חסד, וגם אין עושין זה ברצון ובלב טוב כלל. ולזה בא הנביא ואמר
"זומה ה' דורש ממך כי אם גו' ואהבת חסד" - רצונו לומר, שלא
תיחסוב בנפשך שבזה שאתה עושה לפעם חסד, אתה יוצא בזה
בשלמות, כי אם שהאדם עירך להיות לו אהבה למידה זו של חסד.

(אהבת-חסד ח'ב פ"א)

אלא לפי גמilot חסדים שבה – הנטינה היא הצדקה, והטורה הוא החסד, כגון מוליכה לביתו או טורה שתעללה לו להרבה, כגון נתן לו פת אפואה או בגד ללבוש או מעות בעות שהתבואה מצויה, שלא יוציא מעותיו לאיבור, שנוטן לבו ורעתו לטובתו של עני.

והדברים ממש מארים: היחס של ריבונו של עולם למעשה הצדקה הוא לפי הטרורה והכוונה הנפשית, ולא לפי המעשה עצמו ואכן, כך הסביר הרמב"ם מדוע עליינו להזכיר במצוות הצדקה: "שהצדקה סימן לצדיק ורע אברהם אבינו" (היל' מתנות עניים ז).

והעיר את אונז'י רב חביבי, רם באבאי שליט"א, שאבותת חסד דומה ונonthינה בכל הלב אנו מוצאים גם במעשהיה של אם נספת – רחל, שגילתה את הסימנים לאלת אחותה:

אמר לה: מינסבא לי [=החתני אתני]. אמרה ליה: אין [=כן], מיהוABA רמאה הוא, ולא יכולת ליה [=אבי רמא הוא, ולא תוכל לו]. אמר לה: אחוי אנא ברמות [=אחוי אני ברמות]... ומאי רמיותא [=ומאי רמותה?] אמרה ליה: אית ל' אחתה דקשייא מינאי ולא מנסיב לי מקמה [=יש לי אחות מבוגרת מני, ולא ישא אותה לפניה]. מסר לה סימנים. כי מטה ליליא [=כשהגיע הלילה], אמרה: השטא מיכספא אחותא [=עכשו תרביש אחותיו מסתניתנו ניהלה =מסירה לה אותן]. והיינו כתיב: "ויהי בבלך והנה היא לאלה" – מכלל דעת השטא לאו לאה היא [=כי עד עכשוו לא הייתה זו לאלה? אלא מתוך סימני שמסרה רחל לאלת, לא הוה ידע עד השטא [=לא ידע עד עכשוו].

(מגילה ג' ע"ב)

והנה, לתחמתנו, כאשר לאחר מכון רחל פונה לאלת ומבקשת לקבל את דודאי בנה ראיון, זו משבה לה תשובה מתמיהה:

ונתאמר לה – המעט קתתק את אישין, ולקמת גם את דודאי בניין!
(בראשית ל', טו)

וכי יעקב אישת של לאה הוא, ולא של רחל?! אלא, מרגישה יודעת הייתה לאה בכך שהחasad שעשתה עמה רחל הינו חсад אמיתי בטוהרתו, וכי נתינתה הייתה גמורה ובלב שלם, עד שלאה הרגישה כאילו יעקב הוא אישת בלבד.

אכן, כוח זה של חсад ושל נתינה הוא נעלם עד מאד, והוא הבסיס והערובה לבניין הבית הפרט, להקמת משפחות בישראל ואף לבניין הבית הכללי של עם ישראל:

חייבין אנו להזהר במצוות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיק ורע אברהם אבינו, שנאמר: "בְּיַדְעַתִּיו לְמַעַן אָשֶׁר יִצְחַק אֶת בְּנֵי לְעֹשָׂת צִדְקָה". ואין כסא ישראל מתכונן ודת האמת עומדת אלא בצדקה, שנאמר: "בְּצִדְקָה תִּכְונַן". ואין ישראל נגאלן אלא בצדקה, שנאמר: "צַיּוֹן בְּמִשְׁפְּט תִּפְרֹה וְשִׁבְיָה בְּצִדְקָה". (היל' מתנות עניים ז, א)

לסיכום, אם כן, גילינו שבית והון נתון לרשות מהאבות ואף להזריש לצאצאים, אך כדי למצוא אישת משלכת וכדי להשיג נישואין מוצלחים – יש צורך בעורתה. תכונה זו של חсад – היא היא התכונה שדרוכה תיבנה המשפחתי, יוקם הבית וייגאל העם. ונזכה כולנו שיתקיים בנה במהרה "צַיּוֹן בְּמִשְׁפְּט תִּפְרֹה וְשִׁבְיָה בְּצִדְקָה".